

Kultúra, illem, nevelés

Rotterdami Erasmus illemkönyvei

Az „illem” röviden az, ami illik. Ennek szabályai nagyon változnak, minden kornak, minden népnek megvan a maga felfogása az illendőségről. Évszázadok óta könyvekbe foglalják a társadalmi viselkedésformákat, és ezekre a történelmileg változó normarendszerekre tanítják a társadalom ifjú és felnőtt tagjait. Az illemkönyvek ma is nagyon népszerűek.

Munkánk megírására korunk egyik legkiemelkedőbb kultúrszociológusának és az emberi viselkedés tudománya megalakítójának, Norbert Eliasnak (1897–1990) *A civilizáció folyamata* című könyve ihletett, abban is Rotterdami Erasmusnak (1465–1539), a „humanisták királyának” és római katolikus papnak a jelentősége a humanizmus illemkönyveinek megalkotásában.

A német-zsidó Norbert Eliast már adjunktus korában arról ismerték egyetemi körökben, hogy hallgatóinak szinte állandóan a köpködés, a szellentés, az illemhelyek és a hálósobák történelmi és szociológiai jelentőségéről anekdotázott. Amikor pedig a náciizmus elől sok zsidó társával együtt tartósan külföldre távozott, haláláig a viselkedési szokásoknak a civilizációs folyamatokra gyakorolt hatását kutatta. Ahogyan Szili Katalin összefoglalta Elias szemléletét, amely szerint „a viselkedési szabályok egy közösség hosszú évszázadokon keresztül közös munkával kidolgozott produktumai, a társadalmi konvenciók részei, s ezért, tágabb értelemben, a kultúra összetevői”.¹

A humanizmussal pedig, és benne Rotterdami Erasmussal azért foglalkozik annyit Elias, mert Erasmus egyik munkájában, a *De civilitate morum*

*puerilium*ban alakul ki igazában a civilizáció sajátos értelme, amely napjainkig meghatározza a társadalomban való emberi viselkedés, a társadalmi magatartás irányelveit. Erasmus munkáinak hatására alakul ki a „civilizált társadalom” máig ható folyamata, amely háttérbe szorítja az „udvariasság” lovagi, feudális megnevezését.

I. Erasmus élete és kora

Erasmus kora ifjúságától egészen élete végéig rendkívül érzékeny volt környezetének külső körülményeire. Leveleiben olvashatjuk, hogy igen rosszul érezte magát Párizsban, ahol a rossz hírű Collége montaignu nevű, szegénysorú diákok otthonában kellett laknia. A szigorú aszketikus és papi irányításon kívül elviselhetetlenül ránehezedett a kollégium épületének elhanyagoltsága. Ő, aki kicsi korától fogva az abban az időben „modernnek” tartott higiénikus körülmények között élt, rendkívül sűrűn panaszkodott a hálótermek piszkosságára és rossz levegőjére, a jéghideg falakra és a közeli illemhelyek elviselhetetlen bűzére. Úgy érezte, hogy ebben az „ecetszagú kollégiumban” senki sem élhet sokáig, mert megbetegszik, és a gyógyulás reménye nélkül hal meg. „Itt nem lehet megfelelően étkezni, a tojás és a hús romlottak, a bor élvezhetetlen... Az éjszaka azzal telik, hogy tetvek és egyéb rovarok csípései ellen kell védekezni.” „Montaignuból jössz? – kérdezi gunyorosan egyik későbbi írásában, a *Colloquiumban*. – Ha igen, akkor fejedet koszorú ékesíti, de nem borostyán, hanem tetvek koszorúja.”

Önmagát felvilágosult embernek tartotta, és vallotta, hogy „az ember nem születik embernek, hanem azzá kell őt nevelni”. Könyveinek, főleg a *De civilitate morum puerilium*² és a *Colloquia familiaria*³ köszönhetően Erasmus lett a humanizmus korában a kulturált és civilizált magatartás tanítómestere.

A „civilizáltság” fogalmát Erasmus használta először a *De civilitate morum puerilium* című, 1530-ban írt könyvében, mégpedig a társadalmi életben megnyilvánuló illemtudó és tisztességes viselkedés értelmében. Ennek megfelelően Erasmus az első, aki azt vallotta, hogy a külső maga-

---

² Az illemtankönyv magyar változatairól Mészáros István írt tanulmányt a *Pedagógiai Szemle*. 1986. 12. számában (Erasmus debreceni „Civilitas moruma”).

³ Magyar fordítása két változatban is megjelent:

a) Rotterdami Erasmus: *Beszélgetések* – *Colloquia familiaria*. Magyar Helikon, 1981 és

b) *Nyájás beszélgetések* (*Colloquia familiaria*). Officina, Budapest. Mindkettőt fordította, magyarázatokkal ellátta Komor Ilona és Trencsényi Waldapfel Imre.

tartás az ember belső lelkületének a megnyilvánulása. Ezért mindaz, ami illetlen és neveletlen, az „incivilis” – civilizálatlan.

Ennek alapján foglalkozott Norbert Elias, a viselkedés szociológiai kutatója oly sokat Erasmus pedagógiai munkásságával.⁴

II. Nevelés és viselkedés a középkorban

A középkorban mind a nevelésnek, mind pedig az oktatásnak pragmatikus céljai voltak. Igaz, hogy voltak olyanok is, akik a tudásra öncélúan törekedtek, az ilyeneket azonban legnagyobb részben a kolostorok falai között találhattuk. A főcél azonban az volt, hogy a pápától a falusi plébánosig, a királytól a legutolsó cselédig, mindenki ahhoz értsen, amire szüksége van. Azt tartották, hogy az ennél magasabb szintű tudás nemcsak fölösleges, de sokszor veszélyes is. A középkori művelődés helyei nemcsak a kolostorok és az egyetemek voltak, hanem a feudális nagyurak udvarai is, ahol főleg a vitézi nevelést és tudományt sajátították el az ifjak: megtanultak bánni a lovakkal, beleértve a lovaglás gyakorlati elsajátítását, a kardforgatás és egyéb harci tudományok elsajátítását is.⁵ A XI. századtól – a feudalizmus megszilárdulásától – kezdve a fejedelmi udvarok többségében jelentős udvari kultúra keletkezett. Ezekbe a kulturális és politikai központokba küldték a feudális urak gyermekeiket, miután otthon a vallás alapjait, a legfontosabb erkölcsi szabályokat, a fegyverforgatás alapvető készségeit elsajátították velük. Itt tettek szert testi ügyességre és erőre, de itt tanulták meg a lovagi műveltség egyes elemeit is: a dal, a zene, a tánc szükséges velejárója volt életüknek, hogy ellensúlyozza a kegyetlen háborúk élményeit. A lovagi műveltség építőkövei közé tartozott még a nyelvtudás is. Ez a nyelv már – a klerikusok latin nyelvével szemben – egy nemzeti nyelv, a német, angol lovagvárok esetében a francia. Szükség is volt ennek elsajátításá-

---

⁴ Elias szerint folyamatot kell feltételezni a viselkedésszabályozás történetében; ez a folyamat azonban a történelmi-társadalmi feltételekbe beágyazott. Ez a folyamat a viselkedés növekvő céltudatosságát és a külső szabályozórendszerek belsővé változását jelenti [...] különösen a szegény- és feszélyezettségi küszöb emelkedését és differenciálódását az étkezésnél. Elias, i. m. 29–30. Feltűnő, hogy Elias, aki kutatási módszereiben materialista (nem marxista!), a civilizáció folyamatának kutatásában figyelmen kívül hagyja az egyházi tényezők vizsgálatát, szociogenetikai és pszichogenetikai kutatásaiban oly sokat hivatkozik a hívő papnak, Erasmusnak ide vonatkozó megállapításaira. A kereszténység szerepére mindössze a 162. oldalon reflektál, amikor is azzal zárja a kereszténység szerepét a „civilis” történetében, hogy a civilizációnak akkor lett jelentősége a nyugati társadalom számára, mikor felbomlott a lovagi társadalom és katolikus egyház egysége.

ra, hiszen művelt ifjú lovagoknak ezen a nyelven illett társalogniuk az előkelő hölgyekkel.

Az úrnő felügyelte a nemesek lányainak nevelését, és felkészítette őket a házasságra és a háztartás vezetésére. A lányokat szigorúan őrizték, vigyáztak arra, hogy idő előtt el ne veszítsék szüzességüket: még a templomba is csak felügyelettel mehettek. Minden percüket lekötötték, hogy ne legyen idejük az ábrándozásra, és ne foglalkozhassanak illetlen dolgokkal. A tehetségesebbek annyira kellett vigyék, hogy a Bibliát olvashassák az illedelmes viselkedés elsajátítása mellett (ilyenek voltak a szemérmesség, az alázatosság, a hallgatás stb.). Túl sokáig nem fürödhettek és nem is alhattak. Nem festhették a hajukat és az arcukat: ez ördögi kísértésnek számított, mert megváltoztatta volna Istentől kapott kinézetüket és szépségüket. A nevelés és oktatás legfőbb célja azonban az volt, hogy teljes egészében elsajátítsák a férjüknek való alávetettségüket.⁶ Ugyanakkor gyakorlati tudást is el kellett sajátítaniuk, mert a gazdaság vezetése a középkorban a nemesasszony feladata volt. A várúrnő háztartás-vezetői munkája nem volt könnyű, a tipikus középkori háztartásba ugyanis többnyire több tucat, nemritkán száz ember is beletartozhatott. A nemesasszonynak tehát a gazdálkodással, a pénzügyekkel kapcsolatos praktikus ismeretekre is szert kellett tennie.

A kora középkorban a lányok az ünnepi szórakozásoknál, a lakomáknál a többi asszonnyal együtt étkeztek a lakosztályaikban. Csak a fejlett udvari kultúra korában vált elfogadottá, hogy a nők együtt étkezzenek a férfakkal. Mivel elvárták tőlük, hogy az asztalnál is önmegtartóztatóak legyenek, ezért a nagyobb étkű asszonyok előre jóllaktak a konyhában, illetve a lakosztályaikban.⁷

A középkor nem sokra becsülte a gyermekkort. A gyermekábrázolást a képzőművészet egészen a XII. századig nem ismerte, s ennek oka nem a művészek hiányos ábrázolásában keresendő. Jellemző példa erre az az Ottó-korabeli miniatúra, amely egy evangéliumi jelenetet ábrázol. Azt, amelyben Jézus magához engedi a kisdedeket. A művész azonban nyolc felnőtt férfit fest Jézus köré, mind gyermeki vonás nélkül, csak kisebb méretben. Csak a reneszánsz művészetben jelennek meg a gyermekek, de itt sem önmagukban, hanem legtöbbször a család körében, egy zsánerjelenet részeként.

A fiúkat az alsóbb társadalmi osztályhoz tartozó tanítók nevelték, akiket nem sokra becsültek, bármikor leválhatták őket, és a gyermek előtt

---

⁶ Kaari, i. m. 92.

⁷ Schubert, i. m. 271.

sem volt tekintélyük. Alkalmanként a szülők elé vezették a gyerekeket, akiknek a legnagyobb örömük közé az tartozott, hogy gyermekeik szépen „magázták” őket. Még nagyobb volt az örömük, ha már azt is megtanulták, hogy kit hogyan kell megszólítaniuk, és a náluk tekintélyesebbek előtt hogyan kell viselkedniük. A legszigorúbb büntetésekben akkor részesültek, ha szüleikkel szemben tiszteletlenül viselkedtek.⁸

Figyelemre méltó, hogy Nyugat-Európában már az első, a gyerekeknek írt illemkönyveknek a neve *Tischzuchten* volt, azaz az asztalnál való viselkedésről szóltak a legtöbbet. Ezekben láthatjuk, hogy az asztalnál való viselkedés a legfontosabbnak számított. Az étkezés ugyanis a társadalmi életnek szinte a központja volt. A 13. század eleji Tannhäuser néven ismert illemkönyv pl. tiltja azt, hogy kézmosás nélkül üljünk asztalhoz, hogy valaki úgy egyen, „mint a disznó”, hogy a tál fölé hajoljon, hogy csámcsogjon, zabáljon, hogy az abroszba törölje az orrát vagy a fogait, hogy rágja a körmét, hogy teli szájjal igyon. Evés előtt kötelező imádkozni, hogy mindenki a neki kijáró helyre üljön, és szigorúan tilos az is, hogy az asztalnál babrálja az orrát vagy a fülét.⁹ Azt is sűrűn említi, hogy tilos a hajunkat fésülgetni az asztalnál, késsel tisztítani a fogunkat, köpködni az asztalnál vagy az asztalon keresztül, és semmiképpen sem aludhatunk el az asztalnál.¹⁰ Nem volt szabad hosszú körmökkel asztalhoz ülni, a maradékot az asztal alá dobálni.

A kést és a villát kizárólag az étel tálalásához használták. A levest kanállal ették. Sokáig nem volt mindenkinek kanala, azért azt fölváltva használták. Hasonlóképpen a „poharat” is közösen használták. Ritkaságnak számított a tányér is, ki-ki a maga falat kenyere fölött evett. Az ivás vagy a beszéd csak üres szájjal volt megengedve. Az ételt nem bírálhatták, nem ihattak túl sokat, és nem zajonghattak túlzottan.

A padokat és a székeket csak az asztal egyik oldalán helyezték el, hogy a másik oldalról akadály nélkül tálalhassák az ételt. Az ételeket a konyhától az asztalokig fából készült nagy falapokon vagy fazekakban vitték. Amíg a szegény háztartásokban mindenki a maga adagját az asztalról ette, addig a nemesi udvarokban száraz kenyerekre szedhette ki ki-ki magának a porcióját. A kenyérbe törölték a késüket is, mielőtt a sőtartóba nyúltak volna vele, vagy továbbadták volna szomszédjuknak. Ezt a szelet kenyeret, amely az étkezés végére megszívta magát a különböző szaftokkal, megették, vagy szétszortták a rászorulóknak között. Az étkezés után szájszag ellen

---

⁸ Huizinga, i. m. 35.

⁹ Fuchs, etc, i. m. 1.

¹⁰ Elias, i. m. 115.

gyógynövényeket rágcsáltak, az ételmaradékokat fogpiszkálóval távolították el fogaik közül.

Az ülésrendet mindig a résztvevők rangja és méltósága határozta meg. Tannhäuserhez hasonló illemkönyvek az udvar előkelő tagjainak íródtak, a lovagok számára a *Hofzucht* elnevezésű illemtanok íródtak, amelyek egyszerű, közérthető, könnyen megtanulható, rendszerint versbe szedett rímekben közölték a Tannhäuserből azt, amit a lovagoknak tudniuk kellett.¹¹

III. Kulturált viselkedés Rotterdami Erasmus könyveiben

De civilitate morum puerilium és Familiarum colloquiorum

Rotterdami Erasmus teljesen egyéni stílusban és felfogásban fogalmazta meg a civilizált, kulturált viselkedésről írt két könyvét. Olyan emberként ismerjük őt meg ezekben a könyvekben, aki éles szemmel figyelte az egyént és a társadalmat, főleg a gyermekek világát a humanizmus eszméi alapján, amely különösen érzékeny volt az egyén külső-belső életmegnyilvánulásaira.

Az új társadalom kialakulása épp ezekben nyilatkozik meg. Elias szerint a társadalmi és közösségi élet átalakulásának fontossága éppen abban mutatkozik meg, hogy olyan jelentős személyiségek sem tartották „rangjukhoz méltatlannak” azt, hogy a civilitás jelenségével foglalkozzanak.¹² A viselkedés szabályainak megfogalmazásakor Erasmus szeme előtt nem egy csoport vagy társadalmi réteg közössége állt, mint ahogy a középkorban az udvar, a klérus, a lovagok világa, hanem a korabeli társadalom minden ifjú tagja, annak ellenére, hogy a herceg fiának ajánlja illemkönyvét. Csak egész kivételes esetekben kritizálta a parasztok vagy a kereskedők gyermekeit – a társadalmi különbségek kiemelése sohasem áll elemzéseinek és kívánalmainak előterében. Nem fogadta el pl. mindenkifölött mértékadónak az udvari illemtant, annak ellenére, hogy az előző korban ez volt a „helyes magatartás” mértékadó szabályozója. „Nem retten meg attól, hogy éles kritikával illessen igen sok udvari szokást és előírást.”¹³ Sohasem azonosította magát az udvar arisztokráciájával, bármennyire is sok esetben közel állt hozzájuk.

Évszázadokon át ugyanúgy és ugyanolyan szigorúan voltak megfogalmazva bizonyos előírások, ő mégis túltette magát rajtuk.

¹¹ Elias, i. m. 109.

¹² „Civilitas” németül „Zivilität”, angolul „civility”, szerbül „civilizovan”, magyarul „civilizált”.

¹³ Elias, i. m. 125.

A humanizmus egyik új jelensége volt az, hogy az előző évszázadoknál szélesebb lakossági réteg alakította a közvéleményt, így azután a civilizált viselkedés nagyobb tömegek számára vált imperatívussá, és ezek a követelmények helyet kaphattak a középkor és az antik világ magatartásbeli szabályai mellett. Erasmus illemtani könyveiben sok minden megmaradt ezekből az antik szabályokból, de a modern élet követelményei is megjelentek közöttük. Erasmusnak volt érzéke észrevenni ezeket a követelményeket is. A régi szokások gyengülésével egy időben Erasmus jelentette meg az új idők új társadalmának a követelményeit. Ezért pl. nemcsak az asztali viselkedés normáiról szólt, de bőségesen részletezte a mindennapi élet sokrétű szokásait is, az egészségügyi követelményektől kezdve a ruházatkodásnak, az iskolák hangulatának, a hálószobák intimitásának stb. jelenségeiig.

Erasmus szerint nem ildomos köszönteni azokat az embereket, akik éppen szükségleteiket végzik; nem illik felfedni szeméremtestünket, akkor sem, ha egyedül vagyunk, akkor is eleven kell legyen bennünk a szégyenérzet. Még az angyalokat is segítségül hívja a szubjektív természetes szégyenérzet erősítésére, mondván: sohasem vagyunk egyedül, mert az Isten szeme mellett az őrzőangyalunk is mindent lát!

Szerinte egészségtelen visszatartani a vizeletet, de illő dolog diszkrét helyen szabadulni tőle. Hasonló a véleménye a szellentésről is: ha lehetséges, legjobb a belső nyomástól visszavonultan és nem közösség előtt megszabadulni. Ha ez nem lehetséges, akkor egy-egy köhintés kíséretében kell megszabadulni a belső szélről.¹⁴ A lefekvésnél, bármilyen formában is történik az, legyünk diszkrétek: vigyázzunk, hogy még véletlenül se fedjük fel magunkon azt, amit a szokások és a természet titkolni óhajt.

Amikor az orrtörlésről van szó, akkor Erasmus azt ajánlja, hogy azt ne végezzük a sapkánkkal vagy a kabátunk ujjával, kezünkkel vagy öklünkkel. Legjobb, ha a taknyot kendőbe fűjük ki, és akkor törekedjünk elfordulni, főleg akkor, ha fölötteseink is jelen vannak. Ha pedig a takony véletlenül a padlóra esik, akkor azt azonnal szét kell taposni. Erről a lehetőségről azért is szól, mert Erasmus korában a törlő (zseb)kendő alig volt elterjedve még a legfelsőbb körökben sem. Zsebkendő nélkül

---

¹⁴ Hámor munkájában kimutatja, hogy a szellentés biológiai, illendőségi jelensége a XVIII. századig egyáltalában nem volt tabutéma, amit az is igazol, hogy a *magyar nyelvben 40 változata van a szellentés* elnevezésének; Zádori Zsolt idézett műve arra igyekszik választ adni, hogy napjainkban miért számítanak tabutémának a középkori és humanista illemtanok fejezetei és a bennük szereplő vaskos kitételek – válasza egyszerű: ezek őszintén és nyíltan arról szólnak, hogy civilizált ifjaink hogyan kell viselkedniük.

is azonban mindenkitől elvárja, hogy ügyeljenek arra, nehogy váladék maradjon az orrlyukaikon.

A köpködést illetően Erasmus azt mondja, hogy forduljunk el, nehogy véletlenül is leköpjünk valakit. A múlt századokhoz képest ez is újdonság. A középkorban a köpködés nemcsak szokás volt, hanem elemi szükséglet is. Valószínűleg talán már érezte azt az egészségügyi követelményt, hogy a szájban összegyülemelő gennyes váladék mennyire egészségtelen, s ezért azt ajánlja, hogy ennek kellemetlensége miatt ne nyeljük le a szánkban összegyűlő váladékot.

Annak ellenére, hogy még Erasmus korában is magától értetődő és sűrű jelenség volt a fekvőhely megosztása az idegennel, ő mégis azt ajánlja, hogy ha a szegénység nem kényszerít rá minket, még otthon is legyen kinek-kinek külön ágya.

A szexualitás kérdéseinek és jelenségeinek nyílt tárgyalása egészen természetes volt mind az antik, mind a középkor világában. A humanizmus korában sem volt elfogadott és kötelező jelenség a prudéria. Ennek ellenére Erasmus többször inti a férfiakat és a legények világát is, hogy legyenek eleven szégyenérzetük, a lányokat pedig inti, hogy óvakodjanak a „rájuk leselkedő veszélyes helyzetektől”.¹⁵

A nézés „hogyanjára” is felhívja a figyelmet. A tágra nyitott szemek az ostobaság jelei, aki bámészkodik, az lusta, a túl éles pillantás a düh kifejezése, a szemérmetlenek pedig túl élénken és kifejezően néznek. A legjobb, ha pillantásunk nyugodt lelkünkéről és tisztelettudó szívességéről tanúskodik. Nemhiába mondták az idősebbek, hogy a szem a lélek tükre.

Erasmus illemkönyvének, a *Civilitas*nak óriási sikere volt – újabb és újabb kiadásai magasan megelőzték Erasmus legismertebb és legtöbbet emlegetett könyvét, a *Balgaság dicséretét* is. Ezzel szemben a másik, sajátos illemkönyvét, a *Colloquiát*, *Beszélgetések*et korántsem fogadták ekkora lelkesedéssel.¹⁶ Igen sokan keményen kritizálták az abban leírt párbeszédet, arra hivatkozva, hogy azok drasztikusan vulgárisak, és az intim szférára legkényesebb területeit is kitergetik, és ezt semmiképpen sem menti, hogy utána Erasmus néhány mondatos morális értékelést is fűz hozzá. Igencsak zokon vették tőle azt, hogy ezt a kényes tartalmú párbeszédet könyvet kiadta, és jó barátja nyolcéves kisfiának ajánlotta. Ennek ellenére, hogy a legfőbb kritikusok közé tartozott a katolikus egyház (nem is annyira a könyv vulgáris stílusa miatt, hanem az abban foglalt igen kemény egyházkritika miatt) kétszáz éven keresztül újabbnál újabb kiadást ért meg,

¹⁵ Elias, i. m. 330–339.

¹⁶ Ibid 324.

és számos idegen nyelvre lefordították. Elias szerint éppen abban van a humanista írók eredetisége, és ebben Erasmus az élen járt, hogy nem a klérus igényei, hanem a társadalom, mégpedig a laikus társadalom igényei szerint íródtak.

Ezt a jelenséget Erasmus szellemesen így fogalmazza meg: „Ahogyan Szokratész a filozófiáját az égből lehozta a földre, úgy én a filozófiát bemeltem a játékok és a lakomák világába.”¹⁷

Könyvének didaktikus célkitűzéséről Erasmus sohasem feledkezett meg. Az ifúságnak mintegy tükörben akarta bemutatni a való világot, rávezetve őket arra, hogy mit kell mint rosszat kerülniük, és mi az az erkölcsi érték, amire törekedniük kell. Elegendő, ha ezzel kapcsolatban szó szerint idézzük Erasmus tanítását az asztalnál és a hálólhelyen való illedelmes viselkedésről:¹⁸ „Egyesek, mihelyt leülnek, a tálba nyúlnak. Farkasok tesznek ilyet... Ne nyúlj elsőnek a tálhoz, melyet éppen behoznak, nemcsak mert mohónak látszol, hanem azért sem, mert ez veszéllyel is jár! Aki ugyanis tapasztalatlanul valami forrót vesz a szájába, vagy ki kell köpnie azt, vagy elégeti a szájpadlását, ha lenyeli. Mindenképpen nevetséges vagy, sajnálatra méltó dolog. [...] Ujjunkat a mártásba meríteni paraszt dolog. Ha valamit ki akarunk venni, késsel vagy villával tegyük, s ne kutassuk át az egész tálat, ahogy az ingyencek szokták tenni, hanem azt vegyük el, ami véletlenül éppen előtünk van. [...] Ha folyékony étellel kínálnak, kóstold meg, s add vissza a kanalat, de előtte töröld bele a szalvétába. [...] Civilizálatlanság a zsiros ujjakat lenyalni vagy a ruhába törölni. Jobb, ha erre a célra asztalkendőőt vagy szalvétát használunk.”

„Akár midőn levetkőzől, akár midőn lefekszel, gondolj a szemérmeségre, s vigyázz, nehogy szemekkel leleplezd másoknak olyan részeit, melyeket a szokás és a természet elfedni rendelt. S ha társaddal közös ágyban alszol, nyugodtan fekédj, nehogy tested hánykolódásával meztelenségedet kitakarjad, vagy lehúzd társadról a takarót, amivel igencsak zavarnád őt.”

Az illedelmes viselkedés szabályait kora civilizált társadalma számára állította össze Erasmus, köztük annak a nyolcéves kisfiúnak is, akinek ajánlotta a *Beszélgetések*: „Neked már most azért ajánlom a helyes viselkedés szabályait, mert már most udvarias társaságban nevelkedsz, és hiszem, hogy közel állnak hozzád.”¹⁹

Erasmus, jó pedagógusként, nem titkolja a vulgáris szavakat és a durva szokásokat sem az ifjak előtt. Így kell megítélniük azt a realista leírást,

---

¹⁷ Elias, i. m. 325.

¹⁸ Ibid. 213.

¹⁹ Elias, i. m. 191.

amelyben kora vendégfogadóinak állapotát és az ott uralkodó viszonyokat írja le²⁰: „Amikor megérkezik valaki, senki sem üdvözlí [...], ha az ember gondoskodott a lováról, mindenestül bemegy a meleg szobába, csizmában, sárosan, poggyászával. Mindenki számára csak egy közös hely van...

Az egyik fészülködik, a másik izzadságát törli, a harmadik magas szárú vagy rövid csizmáját tisztítja, fokhagymaszagot böfög föl, egy negyedik [...] szellentésről, áporodott levegőről nem is akarok beszélni. Sokan vannak azonban, akik különféle rejtett betegségekben szenvednek, nincs olyan betegség, amely valami módon ne lenne fertőző. Minden bizonnyal akadnak olyanok, akiknek spanyol, illetve másik nevén francia betegségük van [szifilisz – a szerző megj.], hiszen ez a nép között igen elterjedett. Véleményem szerint ezek nem jelentenek kisebb veszélyt a belpoklosoknál [...] egy idő múlva hozzák a kenyeret, ezt ki-ki megtisztíthatja a penésztől, amíg a leves fő. Nemegyszer egy teljes órán keresztül ülnek így az emberek az asztalnál. [...] Végre az asztalra kerül a bor. Jóisten! Micsoda lőre! [...] Végre elérkezik a pillanat, amikor a korgó gyomornak is odavetnek egy falatot: nagy pompával érkeznek a tálak. Az elsőben általában húslébe vagy böjti napokban zöldséglébe áztatott kenyérdarabok vannak. Azután ismét valami, majd főtt hús vagy fölmelegített sózott hal, újra kásafele, erre valami szilárdabb étel következik. Mire ki-ki eléggé lecsillapította az éhségét, feltálatják a sültet, illetve a főtt halat, amelyet nem tud otthagyni az ember, de ezzel nagyon takarékosan bánnak, és gyorsan el is viszik a tálakat. [...] Gyakran keverednek a társaságba kóklerek. Bár nincs ezeknél undorítóbb fajzat, mégis gyönyörködnek benne az emberek: bolondoznak, kiabálnak, táncolnak, ugrálnak, úgy, hogy azt hinné az ember, összedől a szoba, senki sem hallja a másik szavát. [...] A hálóteremben ugyanaz a helyzet mint az asztalnál. A lepedőket talán hat hónapja nem mossák.”

IV. Befejezés

Erasmus fő törekvése a megújított civilizált magatartással kapcsolatos, személyiségének és világnézetének az a sajátossága, hogy korának társadalmát és közösségét az őszintén megélt keresztény kultúrának arra a hitbeli és morális átélésére vezesse már az ifjúság életében, amely a társadalmi életet az egyszerűség, a tettetés nélküli és toleráns elfogadás szintjére emelje; amely mindazt, ami szép és jó volt az előző évszázadok civilizált életstílusában, megőrizze és megújítsa, azt pedig, ami helytelennek, rossznak, barbárnak, civilizálatlannak bizonyult, kiiktassa az újjászülető reneszánsz társadalom életéből.

---

²⁰ Beszélgetések, i. m. 37–44.

Irodalom

- Bumke, Joachim: *Höfliche Kultur, Literatur und Gesellschaft im hohem Mittelalter*. Deutscher Taschenbuch Verlag, München, 1994
- Ebenbauer, Alfred: Das „christliche Mittelalter“ und der Prozess der Zivilisation. In: Thum, Bernd: *Gegenwart als kulturelles Erbe*. Indictum Verlag, München, 1985
- Elias, Norbert: *A civilizáció folyamata – szociogenetikus és pszichogenetikus vizsgálódások*. Gondolat, Budapest, 1987 (fordította Berényi Gábor).
- Faludy György: *Rotterdami Erasmus*. Alexandra Kiadó, Budapest, 2006
- Hámor Éva: Kínos széljárások. In: Google: *Erasmus a szellentésről*
- Huizinga, Johann: *A középkor alkonya*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1996 (fordította Szerb Antal).
- Hunter, Adriana: *Etikett*. Novella Könyvkiadó, h. n., 1995 (angolból fordította Palotás Ágnes és Sovány Andrea).
- Kaari Utrio: *Éva lányai*. Az európai nő története. Corvina Kiadó, Budapest, 1989 (fordította Papp Éva).
- Markis Simon: *Rotterdami Erasmus*. Gondolat, Budapest, 1976 (fordította Farkas János).
- Rotterdami Erasmus: *Beszélgetések – Colloquia familiaria*. (Válogatta, fordította, magyarázatokkal ellátta Komor Ilona és Trencsényi-Waldapfer Imre). Magyar Helikon, Budapest, 1981
- Pukánszky Béla – Német András: *Neveléstörténet*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1997
- Szili Katalin: Az udvariasság pragmatikája. In: *Hungarológia 2*. Budapest, 2000
- Vajda Zsuzsanna: *Nevelés, pszichológia, kultúra*. Dinasztia Kiadó, Budapest, 1994
- Vitányi Iván: A civilizáció és a kultúra paradigmái. In: *Magyar Tudomány*, 2002/6.
- Zádori Zsolt: Mióta számít tabunak a nyilvános szellentés? In: Google: *Erasmus a szellentésről*. hvg.hu/kultúra 20060723.
- Zweig, Stefan: *Rotterdami Erasmus diadala és tragédiája*. Holnap Kiadó, Budapest, 1993

Hegedűs Katalin 1978-ban született Újvidéken. A SZTE BTK germanisztika és a SZHF (Szegedi Hittudományi Főiskola) hittanár szakán végzett. Jelenleg a Belgrádi Egyetem Filológia Kara kultúrológia szakának másodéves PhD-hallgatója.